

ПІДСТАВИ НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА МАЙНО ОБВИНУВАЧЕНОГО

Исследованы фактические и правовые основания наложения ареста на имущество обвиняемого в уголовном процессе. Обосновывается необходимость применения этой меры процессуального принуждения исключительно по судебному решению.

Ключевые слова: *арест имущества обвиняемого, фактические и правовые основания, судебный контроль.*

Are investigated actual and legal grounds of imposing of arrest on property accused of criminal trial. Necessity of application of this measure of remedial compulsion exclusively on a judgement is proved.

Key words: *arrest of property of defendant, actual and legal grounds, judicial control.*

Відповідно до ч. 1 ст. 126 КПК України накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, здійснюється з метою забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна.

Сформулювавши мету цього заходу процесуального примусу, законодавець не визначив підстави його застосування. Водночас, встановлення підстав провадження процесуальних дій обмежує суб'єктивний підхід до прийняття рішення про їх проведення, забезпечує перевірку їх законності та обґрунтованості. При цьому, як зазначає С.П. Гришин, щоб уникнути невинуваченого обмеження прав і законних інтересів обвинуваченого (підозрюваного) та інших осіб, накладення арешту на майно є допустимим тільки за наявності певних підстав і умов, які не повинні ототожнюватися¹.

На думку З.Ф. Ковріги, якщо до підстав належать найбільш суттєві і необхідні обставини, за відсутності яких виключається можливість застосування примусу, то до умов слід віднести обставини, що є супутниками підстав, мають допоміжний характер у контексті найкращого забезпечення режиму законності і гарантій прав особи під час вибору конкретного виду примусового впливу².

Зазначене свідчить про актуальність і необхідність визначення на теоретичному рівні, що і є *метою цієї статті*, та встановлення на законодавчому рівні підстав накладення арешту на майно обвинуваченого.

Слід зазначити, що ученими-процесуалістами та криміналістами неодноразово здійснювались спроби сформулювати підстави накладення арешту на майно. Так, С.П. Гришин вважає, що підстави накладення арешту на майно можна поділити на дві групи: матеріально-правові (які, в свою чергу, поділяються на кримінально-правові та цивільно-правові) і процесуально-правові. До матеріально-правових підстав він відносить: 1) встановлення в діях обвинуваченого складу злочину, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна; 2) завдан-

ня вчиненням злочину матеріальної шкоди, а до процесуально-правових – постанову про накладення арешту на майно³. В.В. Кальницький визначає підстави накладення арешту на майно як фактичні дані (докази), що встановлюють завдання злочинном матеріальної шкоди та імовірність надходження вимоги про її відшкодування або ті, що дозволяють кваліфікувати діяння за статтею кримінального закону, що передбачає конфіскацію майна⁴.

На наш погляд, ці визначення не охоплюють усіх цілей застосування накладення арешту на майно, не говорять про юридичні передумови його застосування, не диференціюють фактичні і правові підстави.

Деякі автори підставою накладення арешту на майно вважають обґрунтоване припущення, що майно, яке підлягає стягненню, може бути приховане чи відчужене. Це припущення, на думку авторів, повинно впливати з конкретних фактів (спроби приховати майно, оголошення про продаж нерухомості, відмова чи ухилення від добровільного відшкодування шкоди, завданої злочином, ухилення від явки, перешкоджання встановленню істини тощо)⁵.

Таке твердження також видається не зовсім вдалим з точки зору превентивної природи накладення арешту на майно. Для застосування превентивних кримінально-процесуальних засобів є достатнім обґрунтоване припущення про настання певних наслідків, попередженню яких і слугує цей захід. У випадку накладення арешту на майно – достатньо обґрунтованого припущення, що обвинувачений може приховати, реалізувати майно, цінності чи іншим способом уникнути стягнення з нього майна.

Для накладення арешту на майно, як зазначає І.Л. Петрухін, не вимагається, щоб обвинувачений (чи інша особа) вчинив заборонені законом дії⁶.

До того ж, під час прийняття рішення про накладення арешту на майно, слідчий не завжди володіє інформацією про наявність у обвинуваченого майна, на яке може бути накладений арешт. Свідченням цього є непоодинокі випадки складання за результатами цієї процесуальної дії протоколу, в описовій частині якого зазначається: «Майно, що підлягає арешту, відсутнє». У таких випадках, як справедливо зазначає Н.І. Газетдінов, арешт майна є тільки заходом, що спрямований на виявлення майна і ніяк не може слугувати забезпеченню збереження майна, яке не виявлено⁷.

При визначенні підстав накладення арешту на майно ми виходимо з усталеної у кримінально-процесуальній науці позиції про диференціацію фактичних і правових підстав провадження процесуальних дій⁸. При цьому під підставами провадження цього заходу ми розуміємо сукупність обставин, за наявності яких є можливим його застосування.

Фактичні підстави визначаються у літературі як достатні дані для припущення про те, що з вказаних у законі джерел може бути отримана інформація, що є метою певної процесуальної дії⁹. Якщо такі дані є у наявності, то провадження процесуальної дії є обґрунтованим, якщо ні, то проводити її не можна. Таким чином, фактичні підстави накладення арешту на майно утворюються з таких елементів: а) мети цієї процесуальної дії; б) допустимих джерел фактичних даних про наявність, місцезнаходження, належність і вартість майна, на яке може бути накладено арешт; в) обсягу отриманих фактичних даних, що свідчать про можливість досягнення мети цієї процесуальної дії.

У розрізі питання про фактичні підстави накладення арешту на майно, варто зазначити, що, на наш погляд, мета цієї процесуальної дії має бути скоригована.

У загальному плані, накладення арешту на майно обвинуваченого повинно мати за мету забезпечення виконання вироку суду у частині питань матеріального характеру. А це не тільки забезпечення виплат по задоволеному цивільного позову, виконання додаткового покарання у виді конфіскації майна, а й виконання інших майнових стягнень за рішенням суду (наприклад, штрафу, судових витрат тощо).

З урахуванням викладеного, *фактичною підставою* накладення арешту на майно обвинуваченого є сукупність фактичних даних, що вказують на завдання злочином шкоди чи можливість пред'явлення майнових стягнень, а також конфіскації майна за вироком суду.

Враховуючи те, що накладення арешту на майно має превентивний характер, для констатації наявності фактичних даних застосування цього заходу процесуального примусу, на наш погляд, достатньо встановлення факту завдання злочинном шкоди, а також кваліфікації дії обвинуваченого за тією статтею КК України, санкція якої передбачає конфіскацію майна чи інші види майнових стягнень.

При цьому, фактичною підставою накладення арешту на майно обвинуваченого мають бути фактичні дані про завдання не тільки матеріальної, а й інших передбачених законом видів шкоди (фізичної, моральної), оскільки предмет цивільного позову у слідчій і судовій практиці уже давно вийшов за межі, визначені ч. 1 ст. 28 КПК України, про що зазначають й інші дослідники¹⁰.

Юридичною підставою накладення арешту на майно є необхідність виконання передбачених у законі дій, які в обов'язковому порядку передують виконанню цієї процесуальної дії.

Відповідно до ст. 125 КПК України слідчий, забезпечуючи цивільний позов і можливу конфіскацію майна шляхом накладення арешту на майно обвинуваченого, складає про це постанову. Згідно ч. 1 ст. 126 КПК України накладення арешту на вклади обвинуваченого та інших осіб проводиться виключно за рішенням суду.

Варто підтримати тих учених, які вважають, що існуючий порядок вирішення питання про накладення арешту на майно є неправильним. Як зазначає Я.О. Клименко, при накладенні арешту на майно значного обмеження зазнає право власності, значення якого важко переоцінити. Крім того, при накладенні арешту на майно може зазнати обмеження і конституційне право громадян на недоторканність житла. Так, у переважній більшості випадків, накладення арешту потребує проникнення у житло підозрюваного, обвинуваченого чи осіб, що несуть матеріальну відповідальність за їх дії, та його огляду з метою пошуку майна, яке може бути звернене на відшкодування шкоди. Відповідно ж до положення ст. 30 Конституції України не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. Це положення знайшло свій прояв і в чинному КПК, де закріплено можливість проведення обшуку і огляду житла та іншого володіння особи, за загальним правилом, лише за вмотивованою постановою суду (статті 177, 190 КПК України). Що ж стосується накладення арешту на майно в житлі, то законодавець ніяких змін стосовно порядку і підстав його вчинення не вніс, залишивши правило, за яким зазначена дія повинна проводитись лише за постановою слідчого чи прокурора¹¹.

Дійсно, у межах приведення кримінально-процесуального законодавства у відповідність із Конституцією України у кримінальне судочинство у 2001 році була введена процедура судового контролю, що стимулювало подальшу розробку у

процесуальній літературі питань застосування заходів процесуального примусу під судовим контролем. Сьогодні низка авторів обґрунтовують доцільність поширення судового порядку отримання дозволу на усі випадки застосування заходів процесуального примусу, що обмежують конституційні права особи у кримінальному судочинстві (Грошевий Ю.М., Сушко Л.П., Чорнобук В.І., Маляренко В.Т., Пилипчук П.П., Пошва Б.М. та ін.).

Варто зауважити, що гарантуючи кожному право приватної власності, право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, Конституція України передбачає виключно судовий порядок позбавлення особи власності (ст. 41). Тому конституційним положенням про захист права власності має відповідати судовий порядок накладення арешту на майно у кримінальному процесі, а не тільки на вклади, як це встановлено у ч. 1 ст. 126 КПК.

До того ж, для реалізації рішення про накладення арешту на майно важливе значення має місце його виконання, яким часто виступає житло громадян. Для виявлення майна, на яке накладено арешт, і здійснення його опису досить часто виникає потреба увійти у житло особи, однак, дотримуючись конституційного положення про недоторканність житла, зробити це можливо тільки з дозволу осіб, що в ньому проживають. В іншому випадку єдиним законним варіантом має бути судове рішення про накладення арешту на майно, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи.

Позитивно у цьому аспекті є позиція законодавців деяких інших країн пост-радянського простору, зокрема Російської Федерації, Республіки Молдова, які, регламентуючи порядок та підстави накладення арешту на майно, передбачили можливість проведення такої дії лише за постановою суду (ст. 115 КПК РФ), ст. 205 КПК Республіки Молдова).

Виходячи з вищевикладеного, *юридичною підставою* накладення арешту на майно обвинуваченого має стати постанова судді про накладення арешту на майно (цінності, вклади), що буде виноситись за результатами розгляду відповідного подання, узгодженого з прокурором.

1. *Гришин С.П.* Наложение ареста на имущество при производстве предварительного расследования: Уч. пос. – Н.Новгород, 1991. – С. 17. 2. *Коврига З.Ф.* Уголовно-процессуальная ответственность. – Воронеж, 1984. – С. 61. 3. *Гришин С.П.* Цит. работа. – С. 13–16. 4. *Кальницкий В.В.* Следственные действия: Уч. пос. – Омск, 2003. – С. 61. 5. *Смирнов А.В., Калиновский К.Б.* Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под ред. А.В. Смирнова. – СПб., 2003. – С. 231. 6. *Петрухин И.Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. – М., 1985. – С. 85. 7. *Газетдинов Н.И.* Деятельность следователя по возмещению материального ущерба. – Казань, 1990. – С. 49. 8. *Шейфер С.А.* Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – М., 2004. – С. 22. 9. Там само. – С. 23. 10. *Клименко Я.О.* Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочинцем: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2003. – С. 78–79. 11. Там само. – С. 126.